

ÜZEYİR HACIBƏYLİ PUBLİSİSTİKASINDA İDEYA**X.A.QƏDİMOVA****Bakı Dövlət Universiteti****xurush29@rambler.ru**

Ü.Hacıbəyli publisistikasında ideya sənətkarın həyata ictimai baxışından, vətəndaş mövqeyindən doğur. Üzeyir Hacıbəyli publisistikasındakı ideyaların hamısı ictimai məzmun kəsb edir. Poetika elminin görkəmli nümayəndəsi M.Baxtinin fikrincə, «ideyanın bədii təsvirində ya təsdiq, ya da inkar durur»/ Lakin bu məqamda təsdiq də, inkar da yalnız kamilliyə, cəmiyyəti, insanı mükəmməl görməyə xidmət edir. Maraqlısı budur ki, bu ideyaların hamısının kökündə ədibin vətəndaşlıq qayəsi, vətəndaşlıq duyğusu dayanır.

Bədii əsərdə olduğu kimi publisistikada da ideya aparıcı mövqe tutur. Əgər nəzərə alsaq ki, hər şey ideyadan başlayır (5, 364) onda Ü.Hacıbəyli publisistikasının ideya istiqaməti barədə geniş söhbət açmaq olar. «İdeya» yunanca «İdea» sözündən olub insanın fikrində formalaşmış məqsədin gerçəkliyə çevrilməsi planı kimi başa düşülür. Hər bir işin, xüsusilə yaradıcılıq işinin başında ideya durur. Dini, səmavi kitabların əksəriyyətində olan «öncə söz gəldi» fikri, əslində, ideyaya bağlıdır. Söz, əslində ideyadır. «İdeya irəli sürmək çətin deyil. Lakin gerçəkləşmə yolları aydın təsəvvür edilən aydın ideya düşünmək o qədər də asan deyil» (6). Ü.Hacıbəyli publisistikasında ideya sənətkarın həyata ictimai baxışından, vətəndaş mövqeyindən doğur. Tədqiqatçıların da xüsusi qeyd etdiyi kimi, onun yaradıcılığında xəlqilik, millilik, realizm, ideyalıq kimi problemlər öz əksini tapmışdır. Üzeyir Hacıbəyli publisistikasındakı ideyaların hamısı ictimai məzmun kəsb edir. Poetika elminin görkəmli nümayəndəsi M.Baxtinin fikrincə, «ideyanın bədii təsvirində ya təsdiq, ya da inkar durur». Lakin bu məqamda təsdiq də, inkar da yalnız kamilliyə, cəmiyyəti, insanı mükəmməl görməyə xidmət edir. Maraqlısı budur ki, bu ideyaların hamısının kökündə ədibin vətəndaşlıq qayəsi, vətəndaşlıq duyğusu dayanır.

Ü.Hacıbəylinin davamlı tədqiqatçısı professor A.Abasov doğru qeyd edir ki, «müstəqim üslublu əsərlərdə ədib adətən görkəmli alim, güclü natiq, yüksək istedadlı publisist, məşhur sosioloq kimi çıxış edir (1, 44). Bu yerdə sənətkarın müşahidəsi xüsusi rol oynayır. Əlbəttə, müşahidə ədəbi yaradıcılığın bütün sahələri üçün çox vacib komponentdir. Lakin günün aktual problemləri ilə məşğul olan publisistin fəaliyyətində müşahidə, problemləri görmək, bunu ideyadan yaradıcı gerçəkliyə çevirmək ən başlıca keyfiyyətdir. Maraqlısı budur ki, «Üzeyir Hacıbəyovun iddiası ilə imkanı («ifadə imkanı» nəzərdə tutulur –X.Q.) arasında ülvi bir vəhdət var (2, 285). Əlbəttə, o publisistik əsərlər daha qiymətli, daha əhəmiyyətli sayılır ki, onlar gündəlik mübarizələrdən, həyatın canlı qaynaqlarından doğan böyük problemləri əks edir,

böyük suallara cavab verir (4, 13). Üzeyir Hacıbəyli publisistikası bu keyfiyyəti ilə xüsusilə seçilir.

Yenə də xüsusi qeyd edirik ki, onun publisistikasındakı ideyalar bütöv bir xalqın milli taleyinə bağlıdır. Ədibin «Mərəzlərimizdən biri» publisistik əsərinə və bu əsərin ideyasına diqqət edək. Bu publisistik əsərin ideyası birbaşa millətin xarakteri ilə əlaqədardır. Publisist cürətsizlik və acizlik kimi milləti geridən-geriyə qoyan xarakteri ustadcasına açır. Burada ideya aydın bir fabula üzərində qurulur: azərbaycanlı, müsəlmanı onun cürətsizliyi və cürətsizlikdən doğan acizliyidir. İdeya bu xarakteri aradan qaldırmağa yönəlib. Millətin bunu aradan qaldırması üçün müəllif ən kəskin leksikona müraciət edir: «Dünyada ən alçaq sifətlərdən birisi, zənnimcə, cürətsizlikdir. Bu sifət çox vaxt insanın bədbəxtliyinə belə səbəb olur» (3, 25). Bu fikir müəllifin dəqiq postulatıdır. Həm də qəsdən kəskin deyilmiş qənaətidir. Kəskin deyilib ona görə ki, millət nəticə çıxarsın.

Məhz bu kəskin postulatdan sonra publisist aydın bir üslubda cürətsiz millətin ürcəh olduğu fəlakətləri, cürətli millətlərin uğurlarını göstərir. Müəllifin qənaətinə «Cürətsiz insandan yaxşı iş baş verməz», «Cürət insana qanad verər və müvəffəqiyyətini təmin etmiş kimi olar». Publisist göstərir ki, «bu gün cürətli ingilislər, amerikalılar kürreyi-ərzin hər bir nöqtəsində hökmü fərma dırlar», «biz Rusiya müsəlmanları isə dəxi artıq bir cürət sahibi olduğumuzu meydana çıxara bilmirik; bir də cürət ölübdür...» (3, 25). Ü.Hacıbəyli cürətsizliyin bizi çox geri qoyduğunu təəssüflə bildirir və göstərir ki, cürətsizlikdən doğan acizlik bizi başqa millətlərə möhtac edir. «Möhtaclıq da insanın tənəzzülünə yardım edən bir bədbəxtlikdir». Yazının bütün qayəsi milləti mübariz olmağa ruhlandırmaqdan ibarətdir.

Ü.Hacıbəyli öz publisistikasında «həyatın gündəlik problemlərini qrotesk üslubda oxucuya çatdırmağın» böyük ustasıdır. Ədib publisistikanın bu imkanından məharətlə istifadə etmişdir. Onun sual-cavab formasında felyetonları çoxdur. Müəllif bu üsluba o zaman müraciət edir ki, irəli sürdüyü ideya aydın başa düşülsün. «Mühüm suallar və əhəmiyyətli cavablar» felyetonunda olduğu kimi. Qeyd edək ki, bu felyetonun poetikasında qrotesk üslubu xüsusi yer tutur. Həm də xüsusi vurğulamaq vacibdir ki, bu felyeton yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz «Mərəzlərimizdən biri» məqaləsi ilə ideyaca üst-üstə düşür. Müəllif birincidə ciddi publisist üslubuna müraciət edirsə, ikincidə satirik-qrotesk məqamının şahidi oluruq. Ancaq hər ikisində milləti inkişafdan geri qoyan mental xarakter tənqid olunur.

Diqqət edək:

«Sual: Biz nə üçün geridə qalmışıq?

Cavab: Çünki bizi irəli aparanlar cibləri ağırlıq etdiyinə görə yorulub, yolda qalıblar...

Sual: Məktəblərimiz nə vaxt islah olunacaqdır?

Cavab: Ana dilimizi bilmərrə unudandan sonra...» (3, 281).

Göründüyü kimi, birinci iki sual çox dərin mətləblərin kinayə, ironiya, istehza üslubunda qoyuluşudur. Cavablar o qədər kinayəlidir ki, oxuyub, agah olub etinasız qalmaq mümkün deyil.

Felyetonun sonrakı sualları və cavabları daha kəskindir:

«Sual: Bizə nə lazımdır?

Cavab: Dinc-dinməz oturub, öz hüquq və ixtiyaratını almaq üçün mübarizə edən millətlərə tamaşa etmək» (3, 281). Bu cavab, əslində, milləti öz hüquq və ixtiyaratı uğrunda mübarizəyə çağırır.

Qeyd edək ki, yaradıcılığa təkən verən ideya sənətkarın müşahidə bacarığının məhsuludur. Ü.Hacıbəyli publisistikasının əsasını siyasi və sosial situasiyalar təşkil edir. «Siyasi və sosial situasiyalarla qarşılaşan publisist əsasən, bu hadisələrin təzahür nişanələrini görür» (7, 90-91). Bu nişanələrin yaradacağı, yaxud, yaratdığı problemlər publisistin materialının ideyasına çevrilir. «Şəxsi təcrübə və müşahidə əsərin məzmununu, ideyasını müəyyənləşdirir, sosial gərginliyin, yaxud problemin ifadəsinə çevrilir» (7, 90-91).

Ü.Hacıbəylinin dövlət duması, insan azadlığı, milli istiqlal, hürriyyət və s. kimi məsələlər ətrafında çoxlu sayda məqalə və felyetonu var. Bu mövzuların hamısının ideyası müəllifin şəxsi müşahidəsindən yaranıb. Publisistikanın əsas mövzu hədəfi olan siyasi məsələlər Ü.Hacıbəyli yaradıcılığının da ana xəttini təşkil edir. Publisist xalqa heç nə verməyən, saxta görüntü yaradan dövlət dumasını ifşa etmək ideyasına tez-tez müraciət edir. «Ay ötür, gün keçir...» felyetonunda əsasında siyasi məzmun daşıyan bir neçə terminin izahı fonunda da dövlət dumasının səbatsız siyasi partiyaların cəmiyyətə baxışının ifşası dayanır. Publisist əsərin elə ilk sətrindən ideyanın nədən ibarət olduğunu açır: «Dövlət Duması yaxınlaşır. Camaat da hazırlaşır, hökumət də hazırlaşır. Hökumət hazırlaşır ki, görsün elə bir дума qayıra bilərmi ki, axırda camaatı öz zurnası ilə oynatsın. Camaat dəxi bu kələyi duyub əlləşir ki, görsün bir elə дума qura bilərmi ki, hökuməti zurnasına oynatsın. Axırda kim çalıb, kim oynayacaq, onu Allah bilir.

Ancaq bir onu demək lazımdır ki, indiyə kimi biz camaat hökumətin zurnasına oynayıb, hamısının ləzzətini görmüşük. İndi Allah elə eləsin, iş elə gətirsin ki, hökumət camaatın zurnasına oynasın, görək onun ləzzəti nə cürdür. Deyilənə görə, o gərək çox dadlı olsun, çünki o zurnada çalınacaqdır: hürriyyət şikəstəsi, ədalət çahar-gahı və müsəvat bayatı-şirazi» (3, 312). Publisist əsərin bütün ideyası son cümlədəki siyasi anlayışların: hürriyyət, ədalət və müsəvat sözlərinin üzərindədir. Əsərin sonrakı məzmunu çar Rusiyasının bir antidemokratik dövlət kimi bu anlayışlara münasibətini ifadə edir. «Sənətkarın böyüklüyü ondadır ki, o, öz müasirlərindən fərqli olaraq problemləri qabaqcadan görür».

Ü.Hacıbəyli əsərlərinin hamısının ideyası problemləri əvvəlcədən, onların hələ qabarmadığı vaxtdan doğur. Publisist XX əsrin əvvəllərində rus imperiyasının siyasi kursunu əvvəlcədən görür və bunun problemlər yaradacağını öncədən qələmə alırdı. Məsələn, Üzeyir Hacıbəyli yaxşı hiss edirdi ki, çar hökumətinin Qafqaz siyasi laxlayan kimi erməni-müsəlman qırğını törətməlidir. XX əsrin əvvəllərində publisist bu öncəgörməsini «Yalan və doğru» əsərində belə ifadə edirdi: «Hökumətin Peterburq teleqraf agentstvası Naxçıvan uyezdindən şeytan dilində bir xəbər yazıbdır:

«Fevral ayının 23-də bir dəstə müsəlman qulduru 4 nəfər gəlin aparən ermənilərin üstə tökülüb, onları öldürübdülər. Və gəlini də bihörmət edib öldürübdülər. Ermənilər bu əhvalatdan bərk həyəcana gəliblər...» (3, 331).

Müəllif bu xəbərin saxta, qurama olduğunu, ermənilərin müsəlmanlara qarşı qızıqsındırmaq məqsədi güddüyünü sübut etmək üçün onun «şeytan dilində» yazıldığını bildirir. Və daha sonra deyir: «Bu xəbəri şeytan dilindən adam dilinə tərcümə edəndə mənası belə çıxır: «Ay ermənilər, siz nə bişür tayfasınız ki, müsəlmanları qırmır-

sınız? Neyçün qırğın salmırsınız? Neyçün farağat oturubsunuz? Ay, bir tez qırğın salın ki, hökumətin işi pisdır, bəlkə bir az dincələ». Bu məndə hər şey aydındır: «şeytan dili» çar hökumətidir. Xəbər bu cür qurulması siyasi məzmun daşıyır, milli qırğın törətməklə yaranan problemləri ört-basdıra xidmət edirsə və s. Ü.Hacıbəyli sanki xəbər düz 80 il sonra -1980-ci illərin sonunda rus imperiyası tərəfindən yenidən gündəmə gətiriləcəyini hələ o zaman görürdü. Məlumdur ki, 1980-ci illərin sonunda süquta doğru gedən SSRİ hökuməti Qarabağa dair saxta xəbərlər ortaya atmaqla xalqın başını qatmağa cəhd göstərdi. O zaman da «Moskovskiyə novosti» qəzeti Ü.Hacıbəylinin qeyd etdiyi «Peterburq teleqraf agentstvası»nın xəbərlərinə bənzər saxta məlumat yaymağa cəhd göstərirdi.

«Ermənistanın (?) Qarabağ bölgəsindən müdhiş xəbərlər gəlir. Müxbirimizin verdiyi məlumata görə burada azərbaycanlılar erməni evlərini talan edir, Şuşada qətilər törədirlər». Aydın ki, bu tip saxta xəbərlər milli qırğın törətmək məqsədi güdürdü. Tarix təkrar olur. Ü.Hacıbəyli publisistikasının ideyaları yenidən gündəmə gəlir. Bu ideyalara diqqətlə yanaşmaq faciə tarixlərinin təkrarının qarşısını almağa kömək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Abasov A. Üzeyir Hacıbəyovun sənətkarlığı. Bakı: Gənclik, 1986, 140 s.
2. Elçin. Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri. Bakı: Təhsil, 1999, 564 s.
3. Hacıbəyli Ü. Seçilmiş əsərləri. Yazıçı, Bakı, 1985, s.653.
4. İbrahimov M. Böyük bəstəkar və yazıçı. «Üzeyir Hacıbəyov. Seçilmiş əsərinə ön söz». Bakı: Yazıçı, 1985, 653 s.
5. Məmmədli C. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı: Elm, 2006, s.364.
6. Rendall Devid Universalğny jurnalist <http://www/nri.ru/|laibrary|univer|journalist|index|htm>. 2009.
7. Самарцев О.Р. Творческая деятельность журналиста. М.: Академический Проспект, 2007, 528 с.

ИДЕЯ В ПУБЛИЦИСТИКЕ УЗЕИРА ГАДЖИБЕЙЛИ

Х.А.ГАДИМОВА РЕЗЮМЕ

В публицистике Узеира Гаджибейли идея рождается из гражданской позиции и социального взгляда профессионала на жизнь. Все идеи в публицистике Узеира Гаджибейли имеют социальное содержание. По мнению выдающегося представителя поэзии М. Бахтина «в художественном изображении идеи стоит или утверждение, или отрицание». Но в этом случае и утверждение и отрицание служит совершенному видению человека и общества. Интересно отметить, что в корне всех идей стоит гражданский долг и чувство отчизны публициста.

IDEA IN UZEIR HAJIBAYLI'S PUBLICISM

Kh.A.GADIMOVA SUMMARY

Idea in Uzeyir Hajibayli's publicism arises in the form of a professional's civic stand and social view of life. All the ideas in U.Hajibayli's publicism are of social content. According to the prominent representative of poetry, M.Bakhtin "Ideas state either affirmation or negation in artwork". However, both affirmation and negation serve to perfect vision of the man and the society. It's noteworthy that all the ideas originate from civic duty and the publisist's love to motherland.